

**MOTIVAȚII PRIVITOARE LA TIPĂRIREA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI VECHI
SPECIFICATE ÎN PREDOSLOVIILE ACESTORA
(SEC. XVI-XVII)**

**MOTIVATIONS CONCERNING THE PRINTING OF OLD ROMANIAN BOOKS
AS SPECIFIED IN THEIR ADJACENT TEXTS
(XVI – XVII CENTURIES)**

SUMMARY

The prefaces and epilogues of the old printed books constitute sources of great value regarding their history. In these adjacent texts of the printings from the XVIth and the XVIIth centuries one can find information about employers, about the motivations of the printing, sources, printers and engravers as well as the place and the date of the printing. Also they represent ample forewords through which the Romanian scholars plead in favor of the development of the Romanian language, support and bring arguments in favor of the necessity of the publication of these books in the language understood by the whole people, all these being related with information and references to events from the history of the Romanian people. Thus, we can safely say that the adjacent texts of the Romanian printings provide a whole picture of the role which books have in molding the collective mentality, as well as in asserting important ideas which preoccupied the scholars of the time, which concerned the Romanian society at large. Consequently, the book fulfilled both a cultural function and a social one. In the present study we aimed to underline the main reasons which determined the printing of books in the XVIth and the XVIIth centuries, reasons which had been mentioned in the prefaces and epilogues and which show that the main motivations of the authors, translator, editors and printers were those of writing books for all Romanians to understand, of helping them by offering books to open their minds and save their souls.

În secolul al XVI-lea cartea bisericească era foarte rară. Unele biserici nu aveau posibilitatea de a-și procura cărțile necesare ofierii slujbei religioase, mulți preoți erau nevoiți să învețe pe de rost rugăciunile și textele evanghelice. În această situație manuscrisele erau păstrate cu grijă, refăcute și completate, muncă mai puțin costisitoare decât cumpărarea sau realizarea unui întreg manuscris¹.

Domnitorul Radu cel Mare, dorind să sprijine biserica și să o înzestreze cu textele bisericești de care aceasta avea mare nevoie, colaborează cu ieromonahul Macarie, tipograf care a venit în Țara Românească la începutul secolului al XVI-lea. Aici Macarie tipărește cărți în limba slavonă. Astfel, din primele decenii ale secolului al XVI-lea cartea românească se răspândește și prin intermediul tiparului, iar primele cărți tipărite sunt texte religioase.

Informațiile din epilogurile cărților realizate de Macarie în Țara Românească, precum *Liturghierul slavonesc* (1508), *Octoihul* (1510) și *Evangheliarul slavonesc* (1512), cu privire la precizarea motivului pentru care cărțile au fost transmise cititorilor prin intermediul tiparului se oferă gradat. Macarie mărturisește că le-a tipărit la porunca domnitorilor, care au privit acțiunea cu responsabilitate, considerând că este o datorie morală a lor să îndeplinească voința lui Dumnezeu, „pentru că cel în treime închinat a binevoit a umple biserica sa cu sfinte cărți pentru glorificarea și folosul cetitorilor”² (*Octoih, Evangheliar slavonesc*). Datorită conținutului lor, aceste tipăriri devin importante atât pentru români cât și pentru toate popoarele învecinate vorbitoare de limbă slavă, întrucât apariția *Liturghierului* semnifică tipărirea pentru prima dată a slujbelor liturgice în limba slavonă, prin *Octoih* se stabilește o practică unitară de cult, iar *Evangheliarul* „este prima tetraevanghelie tipărită pentru toți ortodocșii, care foloseau limba slavă ca limbă oficială a cultului religios, indiferent de țara unde locuiau”³.

Același sentiment religios determină apariția mai apoi a *Molitvenicului slavonesc*, tipărit de Dimitrie Liubavici la Târgoviște în 1545, în a cărui prefață se menționează efortul domnitorului

¹ Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, Editura Științifică, 1968, p. 27.

² Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești, 1508-1647*, vol. I, București, Editura Poesa, 1938, p. 26.

³ Dan Simonescu, Victor Petrescu, *Târgoviște – vechi centru tipografic românesc, Studiu monografic cu repertoriul cărților vechi tipărite la Târgoviște și catalogul colecției Muzeului „Carte românească veche”*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1972, p. 13-14.

Pătrașcu cel Bun, căruia i se datorează și reînființarea tipografiei din Țara Românească. La Târgoviște, cu ajutorul tipografului Dimitrie Liubavici, se tipăresc o serie de cărți. Se remarcă printre tipăriturile realizate aici și *Apostolul slavonesc* (1547), în al cărui epilog se menționează că Logofătul Dimitrie, nepotul lui Bojidar (adică Dimitrie Liubavici), văzând înapoi cărțile sfinte, a muncit și „am scris și am sfârșit aceste de suflet folositoare cărți”⁴. Este o carte tipărită în două ediții, una pentru Țara Românească și o alta pentru Moldova. În epilogul ediției realizată pentru Moldova apare indicația că aceasta s-a tipărit „din porunca Domnului Io Iliășcu Voevod și a mamei sale Doamna Elena”⁵. La un prim nivel de analiză s-ar putea considera, credem, că pornind de la dorința domnitorului Iliășcu Vodă de a avea o astfel de carte în Moldova, Dimitrie Liubavici consideră necesară prezența ei și în Țara Românească. Astfel, tipărește *Apostolul* și pentru Țara Românească, înlocuind doar numele domnitorilor și frontispiciile ce cuprind titulatura acestuia, precum și stema provinciei românești căreia îi era adresată cartea.

Din 1535 la Brașov funcționează o tipografie înființată de Johannes Honterus și tot aici, în 1539, Johannes Fuchs (Fuxen) și Johannes Benkner deschid o moară de hârtie. Se pun astfel bazele unei activități tipografico-editoriale, tipărindu-se în special manuale și scrieri clasice necesare învățământului în spirit umanist, dar și unele cărți de propagandă luterană⁶. În această atmosferă, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, își începe munca de tipărire, la Brașov, diaconul Coresi. În predosloviile tipăriturilor sale (realizate unele la Brașov, altele la Târgoviște și Sebeș) se menționează că s-au tipărit dintr-un sentiment religios, pentru a aduce laude Divinității, „spre împlinirea laudei Dumnezeirei”⁷ (*Octoiul mic*, 1557, *Triod-Penticostarul slavonesc*, 1558, *Evangheliarul slavonesc*, 1562). Importanța cărților bisericești este subliniată în repetate rânduri. Este cazul cărților precum *Octoiul slavonesc* (1570), *Triod slavonesc* (1578) sau *Sbornic slavonesc* (1580), de care s-au îngrijit domnitori sau episcopi ai vremii și în ale căror predoslovii se specifică faptul că au fost tipărite la comandă, lipsa acestora din biserici sau raritatea lor fiind motivul principal care a dus la apariția unor noi ediții sau exemplare. Însă Coresi tipărește cărți în slavonă atât la comandă dar și din proprie inițiativă. Este cazul *Evangheliarului slavonesc* (Brașov, 1579) în epilogul căruia diaconul Coresi menționează, în plus, că întrucât Dumnezeu a umplut biserica cu cărți sfinte, și el a dorit să tipărească această carte („am scris această carte”), fiind cuprins de dragostea pentru sfintele biserici.

Din informațiile oferite în predosloviile tipăriturilor în limba română (*Întrebare creștinească*, 1559-1560, *Evangheliar românesc*, 1560-1561, *Tâlcul Evangheliilor și Molitvenic românesc*, 1564, *Psaltire românească*, 1570, *Psaltire slavo-română*, 1577), tipărite la comandă sau din proprie inițiativă, se observă că principiul după care s-a călăuzit Coresi este acela enunțat pentru prima dată în 1560 (în prefața *Întrebării creștinești*) că în biserică mai bine se grăiesc cinci cuvinte pe înțelesul tuturor decât zece mii într-o limbă străină și neînțeleasă de nimeni. De asemenea, se remarcă și afirmația că diaconul Coresi și respectiv comanditarul (în cazul acesta Johannes Benkner) au cunoscut „jelania” românilor, care nu aveau cărți în limba maternă, astfel că prin tipărirea acestora se răspunde dorinței și necesității românilor de a avea cărți pe înțelesul lor. Se observă așadar că tipăriturile în limba română ale lui Coresi sunt adresate nu nobilimii feudale sau înaltului cler bisericesc, ci oamenilor simpli, care preferau și înțelegeau pe deplin textele în limba maternă. Mai mult decât atât, Coresi este cel care promovează pentru prima dată „ideea culturală și politică fundamentală”⁸ cu privire la traducerea, tipărirea și răspândirea de cărți pentru popor, în limba înțeleasă de toți.

Printre ultimele cărți tipărite de diaconul Coresi se numără și *Evanghelia cu învățătură* (Brașov, 1580-1581). În predoslovie (în românește), intitulată „Predoslovie cnighi siiu” („Predoslovie acestei cărți”) se menționează că „Hârjilu Lucaci” (Lucas Hirscher) „județului den cetatea Brașovului și a totu ținutulu Bârsei” a dorit ca această „luminată carte” să se afle și în ținutul său, dată fiind importanța ei, învățăturii ce se desprinde din paginile ei, folositoare sufletului și trupului⁹. Dar din

⁴ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche 1508-1830*, tom I, 1508-1716, București, Editura Academiei, 1903 (BRV, I), p. 30; A. Sacerdoțeanu, *op.cit.*, p. 28.

⁵ BRV, I, p. 33.

⁶ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 46.

⁷ Ioan Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche, 1508-1830*, tom IV, București, Editura Academiei, 1944 (BRV, IV), p. 4.

⁸ Iacob Mârza, *Rostul traducerii și tipăririi „Psaltirii de la Bălgrad” în contextul secolului al XVII-lea. Importanța acestui act religios, cultura și politica. Circulația cărții*, în *Revista Istorică*, serie nouă, tom III, nr. 5-6, mai-iunie, 1992, p. 519.

⁹ Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 52-53.

pricină că nu se găsea în ținutul său, „*jupânul Hâjilu Lucaci*”, a dorit „foarte cu inimă fierbinte și cu jale aprinsă” să o procure. După multe căutări a găsit-o în Țara Românească, la „arhimitropolitul Serafim”, în cetatea Târgoviște. „Și cu multă rugăciune cerșutu-amu de la sfinția lui și mi-o au tremisu”. Se sfătuiește apoi cu mitropolitul Ghenadie, cu preoții cărora le trebuia această carte, cere voie de la aceștia precum și de la mitropolitul Serafim, și apoi dă cartea lui Coresi spre a fi tradusă și tipărită. Precizează, de asemenea, că „Ș’amu avutu foarte grijă mare de aceasta, ca să se tipărească, cum amu sfătuitu, ca nemunii să fie acoperită, ce să fie mai lesne spre înțelesu și cătră cetitu cu folosu și cu îndemnătură”¹⁰. Se menționează apoi că „nu mai cruțai den avere, ce-mi era dăruită de Dumnezeu, a da la acestu lucru”, la tipărirea acestei cărți, mai întâi spre lauda lui Dumnezeu și apoi „spre învățatura legiei oameniloru creștini”¹¹. Așadar, este redat tabloul modului în care s-a realizat o carte românească din secolul al XVI-lea, factorii care au concurat pentru ca ea să fie tipărită, „începând cu interesul comercial al judeului brașovean, continuând cu manuscrisul oferit de mitropolitul din Țara Românească, ce asigura și puritatea canonică, apoi continuând cu concursul știutorilor de carte români din Transilvania, al <meșterului învățat> Coresi și al preoților români Iane și Mihai din Șcheii Brașovului, care au săvârșit greaua trudă de traducere și sfârșind prin neobosita muncă de culegere și tipărire a cărții de către Coresi și ucenicii lui”¹². Traducerile din slavonă în română ale textelor biblice tipărite de Coresi erau realizate atât de clerici transilvăneni (din Șcheii Brașovului, Orăștie sau din alte părți) cât și de clerici din Țara Românească și e evident că „atunci când caracterul militant al luteranismului a slăbit în intensitate și în prim-plan a revenit interesul comercial al acelor patricieni sași din Brașov, care-și asumau cheltuielile materiale legate de tipărirea unei cărți în limba română, ei trebuiau să obțină, într-un fel sau altul, adeziunea bisericii din țara vecină dacă doreau să fie răspândită cartea pe o arie mai largă. Mai mult, ei căutau să obțină manuscrisul slav chiar de la mitropolitul Țării Românești, pentru a fi tradus și tipărit în limba română”¹³.

O altă tipăritură importantă pentru cultura română este *Palia de la Orăștie* (1582) în prefața, în românește, a acesteia precizându-se că a fost tipărită de tipograful Șerban și Marien, sub îngrijirea episcopului Mihai Todiraș (trecut la reformați). Tot aici sunt amintiți și „Herce Stefan”, preot în orașul „Căvâran Sebeșului”, „Zacan Efrem” dascăl al Sebeșului, „Peștișel Moisi” preot în Lugoj și „Achirie” protopopul Hunedoarei. Motivația pentru apariția acestei cărți în limba română se situează pe linia inaugurată de diaconul Coresi. Se specifică în predoslovie că întrucât toate limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limba proprie „numai noi Români pre limbă noastră nu avem”, au tradus din limba „jidovească și grecească și sârbească” în limba română, dăruind cartea fraților români, ostendind pentru dragostea lui Dumnezeu.

Din pricina condițiilor neprielnice, tipărirea de cărți s-a întrerupt în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea până în deceniul al patrulea al secolului următor și abia sub domniile lui Matei Basarab în Țara Românească și Vasile Lupu în Moldova reîncepe activitatea tipografică în țările românești.

În primii ani ai domniei sale, Matei Basarab constată că în țară și mai ales în biserici nu mai erau suficiente cărți, situație datorată în special deselor năvăliri ale popoarelor păgâne. Întrucât lipsa cărților favoriza răspândirea răului, se hotărăște să reintroducă tiparul în țară, îndemnat fiind și de sfetnicul său cultural, Udriște Năsturel¹⁴. În predosloviile cărților editate la porunca domnitorului Matei Basarab apar precizate unele dintre motivele tipăririi lor, tipăriturile realizate la comanda sa fiind destinate neamului românesc, dar și altor neamuri care vorbesc limba slavă, precum bulgarii sau sârbii. Una dintre aceste cărți este *Molitvenicul slavonesc* (Câmpulung, 1635), în predoslovie precizându-se că s-a tipărit datorită folosului învățaturii creștinești, domnitorul înfrumusețând bisericile și îngrijindu-se „cu tărie și fără preget de cărțile de Dumnezeu inspirate”¹⁵.

În predoslovie *Psaltirii slavonești* (Govora, 1638) se menționează faptul că domnitorul Matei Basarab a comandat tipărirea acestei cărți în tipografia sa, dorind să ofere credincioșilor o carte

¹⁰ *Ibidem*, p. 54.

¹¹ *Ibidem*, p. 52-53.

¹² Demény Lajos, Lidia A. Demény, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, Editura Kriterion, 1986, p. 140.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 65.

¹⁵ Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 69.

insuflată de Divinitate. Conștientizează importanța tipăriturilor, cărțile fiind considerate „comori cerești și vecinice”, sfătuindu-i pe cititori să le îngrijească și, de asemenea, să aibă mare grijă de tipografie, să o păstreze „sigură și nevătămată în veci, căci este o comoară mai scumpă decât toate comorile pământești”, aurul și argintul fiind comori care înfrumusețază doar vremelnice trupurile, pe când aceasta înfrumusețază sufletele omenești¹⁶.

În secolul al XVII-lea, trăsătura dominantă a acțiunilor culturale era aceea de a impune limba vorbită de popor ca limbă de cultură. Acțiunea respectivă era cu atât mai importantă cu cât se încerca antrenarea în câmpul culturii a unor cercuri sociale tot mai largi, acestea fiind privite atât ca elemente receptoare, cât și ca factori creatori de bunuri culturale, rezultante ale îmbogățirii sferei preocupărilor intelectuale¹⁷. Deși în vremea domniei lui Matei Basarab se încearcă o reînviere a slavonismului, iar Udriște Năsturel consideră slavona drept „o limbă sfântă”, limba română se impune în tiparul românesc, vorbindu-se chiar de necesitatea promovării ei¹⁸. Această situație se remarcă și în predoslovie românească a *Pravilei de la Govora* (1640), intitulată „Predoslovie către toți nastavnicii sfintei bisearici”, unde se menționează că Meletie Macedoneanul, egumenul mănăstirii Govora, văzând că aproape toate popoarele au cărți în limba lor, a considerat că e necesar ca să fie și în limba română o *Pravilă*, folositoare pentru vindecarea sufletului. Se mărturisește aici și scopul laic urmărit prin imprimarea ei, cititorii fiind îndemnați să o țină cu mare cinste, să învețe din ea și să-i învețe și pe alții să facă lucruri bune¹⁹.

La fel ca și în cazul *Pravilei de la Govora*, și în prefața *Evangheliei învățătoare* (Govora, 1642) intitulată „Predoslovie cetitorului” se precizează că a fost tipărită de către ieromonahul Silivestru din porunca lui Matei Basarab, întrucât acesta văzu în neamul nostru „mulți unii ca aceia oameni de amândoa ceatele, proști și sufletești, carii pentru ne[cuvi]ința se depărtară cu învățături striine și cu proastă și scurtă minte lor răzlușindu-se den credința adevărată potrivnică besoarecii lui Dumnezeu cu ereticii împreunându-se; și ca musca la dulciața mieriei așa și ei înșelători de spaseniiia proștilor, și întru amărăciune veninului cel purtătoriu de moarte necându și ucigându sufletele lor și ale oamenilor”²⁰. Și, ca urmare, semnatarul prefeței („Uriil Năsturel”) a considerat necesară apariția acestei cărți, motivând că a tipărit-o pentru ca „să fie propovedanie creștinătăței noastre, a sfintei besoareci apostolească a răsăritului”. Se spune așadar în această prefață că oamenii nu cunosc nevoia de a citi. Unii nu știu citi, iar alții care știu să citească nu vor să respecte ceea ce i-au învățat cărțile. Iar alți cititori, aici încadrându-se neamul românesc, nu înțeleg ceea ce citesc din pricină că nu li se explică sensul învățăturilor. Se poate astfel spune că „aceste rânduri plecate din Târgoviște sunt primele îndemnuri și îndrumări în limba română asupra artei lecturii”²¹.

La fel și tipograful Melchisedec, egumenul mănăstirii de la Câmpulung, precizează în prefața *Învățăturilor preste toate zilele* (Câmpulung, 1642) intitulată „Predoslovie cocitaeliu” (către cetitor) că a tradus și a tipărit aceste *Învățături* pentru folosul omului creștin, și a celui învățat și a celui „prost”, fiind învățături folositoare sufletului. Motivul traducerii și tipăririi este acela că învățăturile au fost scrise mai întâi în limba greacă și nu au putut fi înțelese de către „toți oamenii țării noastre ai vremii de acum”²². Dorește astfel ca această carte tradusă de el în limba vorbită de popor, să o dea și altora, „să nu ții numai pentru mine, ce am vrut să le tipărescu”²³.

O altă carte tipărită la Câmpulung este *Antologhionul slavonesc* (1643). În prima prefață, intitulată „Predoslovie arătând cuprinsul și închinând cartea Domnului întemeetorul mănăstirei” și adresată lui Matei Basarab, se precizează că domnitorul este ctitorul mănăstirii Câmpulung, unde s-a tipărit cartea, și posesorul morii de hârtie. Ieromonahul Melchisedec se simte dator să o tipărească, pentru a aduce laudă tuturor faptelor pe care le-a realizat voievodul. Pentru aceasta tipărește cărți în mănăstirea lor (ctitorită de Matei Basarab), cărți tipărite „spre marea noastră recunoștință și răsplată prea luminăței voastre Domnului și stăpânului prea milostiv”²⁴. Se evidențiază afirmația „ci numai

¹⁶ BRV, I, p. 105.

¹⁷ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 55.

¹⁸ Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, București, Editura Eminescu, 1985, p. 128.

¹⁹ *Ibidem*, p. 129.

²⁰ BRV, I, p. 121.

²¹ Dan Simonescu, Victor Petrescu, *op. cit.*, p. 34.

²² BRV, I, p. 127.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 91.

prin tipografie ne va fi cu puțință să împlinim cele de datoria noastră”²⁵, explicabilă prin conștientizarea importantului rol pe care și l-au asumat. În cea de a doua prefață, intitulată „Predoslovie către cetitori făcută de Orest Năsturel al doilea logofăt”, se precizează că a fost tipărită din dorința de a „umplea biserica lui Christos cu cărți îndreptate, din tipografia înființată de mine”. Văzând că „este foarte trebuincioasă” și din pricina „puținătății și lipsei acestor fel de cărți” s-a hotărât să o tipărească în tipografia „pe care cu ajutorul lui Dumnezeu și cu silința celor ce mi-au ajutat am isprăvit-o”²⁶.

O altă tipăritură apărută în Țara Românească este *Imitația lui Hristos* (Mănăstirea Dealu, 1647). În prefața adresată Mitropolitului Varlaam, traducătorul Udriște Năsturel precizează că este foarte utilă și importantă pentru el, întrucât ea smulge „încetul cu încetul duhul meu sărac din adâncă lui neștiință” și îl luminează pe cel care învață din ea. În consecință, i se pare a fi un lucru bun „pentru înțelegere dreaptă și fiind o școală a adevărului prin cea mai cu sârg imitație a lui Iisus Hristos”. Mai mult decât atât, simte, printr-un semn primit de la Dumnezeu, că trebuie să fie dăruită lumii și în limba slavonă, așa cum a mai fost în multe alte limbi din Răsărit și din Apus, astfel că o traduce pentru folosul tuturor²⁷.

Întrucât nu exista o unitate în ceea ce privește oficierea slujbelor religioase, iar preoții nu înțelegeau indicațiile din cărțile tipărite în slavonă, mitropolitul Ștefan ia hotărârea să se tipărească cărți de slujbă. Este cazul tipăriturilor precum *Pogribania preoților* (1650), *Mystrio* (1651) și *Târnosaniea* (1652), în ale căror prefețe se motivează apariția lor din pricină că existau certuri și neînțelegeri la „îngroparea preoțească” (*Pogribania preoților*), sau fiindcă preoții nu mai știu să slujească „și zicu că amu uitatu cinurile, socotealele, obrășirile, chipurile, nemeririle și toate rânduialele și tipicurile Sfintelor taini” (*Mystrio*), sau pentru că respectivele învățături nu existau în limba română și astfel nu puteau fi înțelese: „nefiindu-le pre limbă să poată înțeleage” (*Târnosaniea*). Așadar, aceste trei cărți sunt cărți de slujbă, tipărite în slavonește (rugăciunile) dar având tipicurile traduse în limba română. Se urmărea prin traducerea și tipărirea lor să fie înțelese de toți preoții, să vină în sprijinul lor și să se asigure o unitate în ceea ce privește desfășurarea ritualului bisericesc.

O tipăritură care a cunoscut „poate cea mai largă răspândire din toate ținuturile locuite de români”²⁸ este *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643). În prefața acesteia, intitulată „Cuvânt împreună către toată semenția romenească”, se precizează că domnitorul Vasile Voievod dăruiește această carte, „acest dar limbii române”, din dragoste pentru Dumnezeu, întregii seminții românești, mai întâi spre lauda lui Dumnezeu și apoi spre învățatura și folosul sufletelor. O a doua prefață se intitulează „Smeritul Arhiepiscop Varlaam și Mitropolitul de Țara Moldovei. Cuvânt către cetitoriu”. Se precizează aici că Mitropolitul Varlaam se simte dator în fața lui Dumnezeu, consideră că este de datoria lui să realizeze o astfel de muncă și traduce cartea, folosind pentru aceasta mai multe izvoare. În plus, Mitropolitul Varlaam a fost îndemnat să tipărească respectiva carte în limba înțeleasă de toți, să fie pe înțelesul tuturor, astfel că aceasta este o dovadă că o dată cu apariția unor noi cercuri de știutori de carte se dorește prezența cărților bisericești în limba maternă²⁹.

Ideea de „dar” pentru limba română afirmată aici, în prima predoslovie a cărții lui Varlaam, devine apoi călăuzitoare pentru toată activitatea de tipărire a cărții în secolul al XVII-lea, revenind mereu atunci când se tipărește o carte mai importantă în limba înțeleasă de popor³⁰. Chiar în anul următor ideea respectivă se regăsește în prefața *Evangheliei învățătoare* (Mănăstirea Dealu, 1644). Aici se precizează că s-a tipărit din considerente religioase, dat fiind conținutul ei folositor salvării sufletului, acum domnitorul Țării Românești, Matei Basarab, precizând că prin tipărirea cărții în limba română s-a realizat un „dar ca acesta, carte pre limba rumenească”³¹. Se impune precizarea că și în secolul al XVI-lea exista acest concept, regăsindu-se în epilogul *Octoihului slavonesc* (1570), unde se precizează că Alexandru Voievod, văzând „împuținarea și raritatea” în țara sa a *Octoihului*, s-a sfătuit

²⁵ BRV, I, p. 131.

²⁶ Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 95.

²⁷ *Ibidem*, p. 83-84.

²⁸ Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *op. cit.*, p. 129.

²⁹ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 68.

³⁰ Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *op. cit.*, p. 130.

³¹ *Ibidem*.

cu mitropolitul Eftimie și a tipărit această carte „ca să fie în dar și în cinste și spre lauda sfințelor biserici și întru pomenirea și iertarea păcatelor străbunilor noștri, și părinților, și nouă păcătoșilor”³²

O altă carte tipărită la Iași poartă titlul *Pravilele împărătești* (Iași, 1646), cunoscută și sub numele de *Pravila lui Vasile Lupu*. În predoslovie se specifică faptul că voievodul „Ioan Vasilie” este conștient de neputința celor neînvațați, nedreptățile la care sunt supuși și consideră că „fiind fără învățatură vor fi de pururia însătați și lipsiți”. Văzând „nedreptățile și asuprealele mișeiilor, care le fac cei neînvațați și neînțelegători, diregătorii și giudeațele de pre la toate scaunele Moldovei”, a căutat cărți elinești și latinești, scrise de dascăli și filosofi în care se găseau „toate tocmealele ceale bune și giudeațele celor bune creștini și svinți împărați”, toate contribuind la susținerea dreptății. Respectiva carte este de altfel și unul dintre cele dintâi coduri de legi (drept penal, civil și agrar) din Europa tipărit într-o limbă națională³³. În plus, se observă că ambele cărți tipărite la Iași, atât *Carte românească de învățatură* cât și *Pravilele împărătești* afirmă ideea unității poporului român și a limbii literare românești³⁴.

Tot de numele mitropolitului Varlaam se leagă *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc* (1647). De data aceasta este vorba despre o carte originală a lui Varlaam, Mitropolit al Sucevei și Arhiepiscop al Țării Moldovei. Prin intermediul predosloviei, autorul ei se adresează creștinilor din Ardeal, acolo unde a apărut respectivul *Catehism*, care a determinat scrierea acestei cărți. El consideră că este de datoria sa, ca păstor spiritual, să se îngrijească de sufletele credincioșilor săi, să-i ajute pe ei să petreacă „întru poruncile cele pravoslavnice a besearcei noastre cerele din bătrâni sânt date dintr'un tăiu și din început”. Fiind în Țara Românească, la Târgoviște, l-a întâlnit pe Udriște Năsturel, care i-a dăruit mai multe cărți. Printre acestea se afla și „o cărțlue mică în limba noastră românească tipărită, și deacă o am cetit, am văzut semnul ei scris Catihismus creștinesc, care o am aflat plină de otravă de moarte sufletească, de care lucru [...] mare grijă și multă scârbă au cuprins sufletul și inima mea, pentru care lucru am chemat și am strâns săbor dintr'amândoașo părțile, și din Țeara Românească și din Țeara Moldovei”³⁵. Condamnă această carte, adoptând un ton acuzator și virulent: „aceaste minciuni și amăgituri, cu care cearcă și ispitesc în tot chipul, să poată afla pe neștine prostan și neștiutoriu, să-l sparie cu mărturia sfintei scripturi, care fără de cale le-au pus și reu tâlcuesc spre a lor perire”³⁶. În consecință, a considerat că este de datoria sa să dea un răspuns și să arate „strâmbătura și tâlvul cel rău al lor, ce tâlcuesc rău și strâmbează scriptura sfântă”, astfel că a scris acest nou *Catehism*, „una-i pentru că putem sta înpotrivă când va fi vreamă de nevoe, alta, pentru ca să vă aflați întru învățăturile pravoslavnici întăriți ca nește stâlpi neplecați și neclăntiți”³⁷.

În Transilvania se tipărește *Evanghelia cu învățatură* (Alba Iulia, 1641). În prefața acesteia se precizează că „arhimetropolitul” Ghenadie, datorită numărului mic de *Evanghelii cu învățatură* care mai existau și datorită faptului că „foarte jăluia toți preoții de această carte”, a hotărât, împreună cu preoții, să o tipărească.

În secolul al XVI-lea și al XVII-lea activitatea tipografică este influențată de mișcările religioase ce au avut loc în Transilvania și în întreaga Europă, luteranismul și calvinismul punându-și amprenta asupra producției de carte. Una din urmările acestei situații a fost înlocuirea limbii slavone din serviciul divin și introducerea limbii române de asemenea, și în creația literară³⁸.

O astfel de carte tipărită în Transilvania este *Catehism calvinesc* (Alba Iulia, 1648) în precuvântare precizându-se că Acațiu Barcsai a fost protectorul cărții și a aprobat tipărirea ei pentru școli și pentru întărirea în credință a tinerilor elevi, acesta arătând un interes deosebit față de școlile „noastre de religie creștinească”³⁹. Considerat și „abecedarul credinței”, catehismul mai este definit și „cărțica ce cuprinde, într-o formă succintă, adevărurile învățaturii creștine, scrisă cu scopul de a-i iniția pe cei ce doresc să primească sau să cunoască creștinismul, dar și cu intenția de a fi un îndreptar

³² Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 39.

³³ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 68.

³⁴ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Editura Ion Creangă, 1981, p. 49.

³⁵ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 117-118.

³⁶ *Ibidem*, p. 119.

³⁷ *Ibidem*, p. 120.

³⁸ Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, Editura Imago, 1998, p. 15.

³⁹ BRV, I, p. 163.

al credinței pentru cei care deja au fost botezați”⁴⁰. Acesta este și motivul pentru care pe teritoriul românesc au apărut mai multe ediții de *Catehisme* (care mai poartă titlul de *Învățăături creștinești*). Primele dintre ele datează încă din secolul al XVI-lea, ca de exemplu cel tipărit de Filip Moldoveanu la Sibiu, în 1544 (din care astăzi nu se mai cunoaște nici un exemplar), cele tipărite de diaconul Coresi la Brașov, precum și cele tipărite în tipografia princiară de la Alba Iulia. Se impune precizarea că respectivele catehisme s-au tipărit sub influența reformei luterane sau calvine, acestea devenind apoi cărți pentru credincioșii greco-catolici, încercarea de explicare a noului cult făcându-se prin intermediul lor⁴¹.

O altă tipăritură deosebită ca importanță este *Noul Testament de la Bălgrad* (1648). În prima prefață, intitulată „Predoslovie cătră Măriia sa Craiul Ardealului”, semnată de mitropolitul Simion Ștefan, se precizează că principele, văzând că românii din această țară „nu avem neci Testamentulu celu nou, neci cel vechiu de plinu întru limba noastră”, i-a poruncit mitropolitului să caute între preoți și cărturari pe aceia care știu să traducă din grecește, slavonește și latinește. Mai mult, a adus meșteri străini care s-au ocupat de tipografie.

Promovarea limbii române prin tipar semnifica afirmarea conștiinței romanității de limbă și de origine a poporului român. În repetate rânduri se subliniază necesitatea imprimării cărților în limba pe care o înțelegeau toți românii⁴². La fel, și în prefața *Psaltirii* (Alba Iulia, 1651), intitulată „Predoslovie cătră Măriia Sa Craiulu Ardealului”, se menționează că se cunoștea necesitatea tipăririi cărților în limba română, fapt pentru care Gheorghe Rákoczy, împreună cu mitropolitul Simion Ștefan au poruncit traducerea și tipărirea *Psaltirii* în limba română, „ca să o poată ceti, înțelegându-o și mic și mare”, *Psaltirea* fiind o carte de bază pentru bisericile românești. Se aduc noi argumente în favoarea promovării limbii române, precizându-se că până la acel moment „numai aceasta au fost sminteala, că n-au fost cetind în limba lor, ce în limbă streină, carea mulți n-au fost înțelegând: neci popii, netocma ascultătorii [...] iară neînțelegând, au mers acasă măhniți”⁴³. Se pledează aici pentru întrebuițarea limbii naționale în cultură și se urmărește sensibilizarea cititorului prin promovarea sentimentului unității de neam. Așadar, *Psaltirea*, destinată și celor „mici” și celor „mari”, avea ca scop sprijinirea vieții spirituale, îndemna la unitatea de neam, pentru aceasta folosindu-se limba națională în cultură, necesitatea traducerii pentru popor a textelor fiind una dintre cerințele Reformei.

Între 1541 și 1690 Alba Iulia cunoaște o viață culturală și artistică deosebită, patronată în mod deosebit de Gabriel Bethlen și de cei doi Gheorghe Rákoczy în secolul al XVII-lea, politica lor religioasă fiind influențată de Reformă. În timpul lui Gabriel Bethlen se observă o încercare de liberalizare a culturii naționale din Transilvania, traducându-se și apoi tipărindu-se în limba română cărțile de cult, la care se adaugă insistențele de a înființa o școală românească pe lângă Mitropolia de la Alba Iulia⁴⁴. În predosloviile cărților tipărite la Alba Iulia se menționează ca argument al tipăririi lor tocmai această necesitate de a oferi poporului cărți în limba maternă, scopul tipăririi acestora fiind de a-i dăru și o bază de cunoaștere a limbii proprii și de a-l instrui prin răspândirea de precepte morale, conform învățăturii creștine.

La Târgoviște se tipărește apoi *Îndreptarea Legii* (1652). În prima prefață, adresată lui „Kyru Kyriie Stefane” Mitropolitul Târgoviștei, se menționează că inițiativa traducerii precum și munca de traducere se datorează lui „Daniil M. Panonianul”. Motivul traducerii este precizat tot de traducător, și anume necesitatea cunoașterii de către români a conținutului respectivei cărți. La aceasta se adaugă o motivație religioasă, aceea de a dăru și el ceva lui Dumnezeu și nu de a o avea doar pentru sine. Așadar, e vorba despre o altă carte de legi, care alături de *Pravila lui Vasile Lupu* încearcă să codifice societatea feudală românească, să fixeze normele de guvernare ale statului feudal⁴⁵.

În noua tipografie înființată la București se tipărește *Cheia Înțeleșului* (1678), în prefața căreia Varlaam, arhiepiscop și mitropolit al Târgoviștei și al scaunului Bucureștilor, „Exarhu Plaiului și a

⁴⁰ Anton Rus, *Dimensiunea teologică a Catehismului lui Iosif de Camillis*, în *Catehismul lui Iosif de Camillis*, Trnava, 1726. Prefața Iacob Mârza, transcrierea textului, studiu introductiv, îngrijirea ediției Eva Mârza. Studiu teologic, note de specialitate Anton Rus, bibliografie selectivă, indice Eva Mârza, Anton Rus, Sibiu, Editura Imago, 2002, p. 17.

⁴¹ Eva Mârza, *Studiu introductiv*, în *Catehismul lui Iosif de Camillis...*, p. 7-8.

⁴² Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *op. cit.*, p. 133.

⁴³ *Psaltirea de la Alba Iulia 1651 tipărită acum 350 de ani sub păstorirea lui Simion Ștefan, Mitropolitul Ardealului, și văzând acum din nou lumina tiparului cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Andrei Arhiepiscop al Alba Iuliei*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2001, p. 77.

⁴⁴ Eva Mârza, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁵ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 68.

toată Ungro – Vlahiia”⁴⁶, motivează că a tipărit această carte din motive de conștiință religioasă, având în calitate sa de episcop o responsabilitate morală față de cei pe care-i păstora.

În repetate rânduri se subliniază importanța pe care o are cartea tipărită în limba română. La fel procedează și mitropolitul Dosoftei în prefața *Psaltirii slavo-române* (Iași, 1680), unde în scrisoarea de închinare către „Ioan Duca Voevod”, Domnul Țării Moldovei, vorbește despre binefacerile cărților scrise în limba română și subliniază faptul că o carte scrisă într-o limbă străină și neînțeleasă de cei cărora le este adresată este aidoma cu o „grădină încuiată și fântână pecetluită”, care nu-i folosește nimănui, căci „acela ce grăiaște în limbă, pre sine zidiaște; iar acela ce spune de-nțales, besiareca zidiaște”⁴⁷.

În prefața *Liturghiei* (București, 1680) se precizează că a fost tipărită pentru folosul preoților și diaconilor, tradusă din greacă în limba română din porunca și cu cheltuiala mitropolitului Teodosie, mitropolit al Târgoviștei, arhiepiscop al toată „Ungrovlahia”, și a fost tipărită în timpul Domnitorului Ioan Șerban Cantacuzino. Tot aici se fac și câteva trimiteri la situația politică a poporului român, acum asuprit și fără drepturi iar altădată aflat în plină glorie (remarcându-se apariția pentru prima dată a unei polemici politice)⁴⁸. Ca urmare, pentru a contribui la ridicarea neamului și mai mult pentru folosul clerului bisericesc, s-a tipărit această carte, tradusă fiind din greacă dar păstrându-i-se tipicul. Motivația este aceea că s-a tradus și tipărit pentru a fi în folosul preoților și diaconilor (pentru ca aceștia să cunoască ce trebuie să facă și cum trebuie să slujească, întrucât lipseau dascălii), și pentru neamul românesc, ce nu avea o astfel de *Liturghie* în limba română.

Tot la București se tipărește și *Evanghelia* (1682), în prefața acesteia adresată domnitorului „Io Șerbanu Cantacuzino Basarab Voevod [...] Domnu și oblăduitoriu Țării Rumânești” precizându-se că întrucât voința divină cere ascultare și supunere și credință, s-au nevoit de au săvârșit acest lucru Dumnezeu, svânta aciasta evanghelie”⁴⁹.

Între timp se tipărește o altă carte la Iași, *Viața svinților* (1682-86), cunoscută și sub numele de *Proloagele* lui Dosoftei. În prefața acesteia, ce reprezintă dedicația Mitropolitului Dosoftei către Ioan Duca Vodă Domnul Țării Moldovei și al Ucrainei, se precizează că este o traducere din limbile greacă și sârbă în limba română „ca să înțeleagă toți, să dia laudă lui Dumnedzău” și să-i mulțumească domnitorului pentru gestul său de a se „nevoi” pentru creștinătate.

La Alba Iulia activitatea de tipărire va fi continuată de protopopul Ioan din Vinț, numit și Ioan Zoba. În prefața *Sicriului de aur* (Sebeș, 1683), intitulată „Predoslovie cătră Măriia sa craiul Ardealului Domnul Mihai Apafi” și semnată de Popa Ioan din Vinț „cu toț protopopii și cu totu săborulu Rumânilor din Ardelu”, se spune că tipografia a fost ridicată „după niștota preuților rumânești”. În „Cuvânt cătră cetitori” se menționează că „această lipsă și slăbiciune văzând întru neamul nostru”, care era lipsit de cărți în limba proprie, „am nevoit de multă vreme să rădicăm tipografie pentru luminarea neamului nostru rumânesc [...] și am tipărit aceste propovedanii (pârğa tipografiei) de petrecaniie morților, mai la toată vârsta de oameni deosebi”⁵⁰. Din afirmațiile întâlnite aici se poate observa că Ioan Zoba are în vedere nu doar tipărirea cărților în limba română, ci și completarea bibliotecilor bisericești și particulare cu cărți necesare învățurii preoților și oamenilor de rând⁵¹.

Aceeași justificare apare și în prefața la *Cărare pe scurt* (Alba Iulia, 1685), precum și în prefața *Ciaslovețului* (Alba Iulia, 1687) precizându-se aici că au fost traduse în limba română „pre folosul și întrămarea neamului nostru rumânesc” și din pricină că românii nu înțelegeau slujbele bisericești. Prin urmare, se poate afirma că tipărirea îngrijite de Ioan Zoba, al căror semnat al prefețelor este, subscriu ideilor Reformei, dar în același timp și intereselor naționale ale românilor.

Și în prefața *Bibliei* (București, 1688) se vorbește despre folosul de obște și despre luminarea neamului nostru rumânesc. În scrisoarea domnitorului „Ioanu Șerbanu Cantacuzino Basarabă Voevodu...Domnu și biruitoriu a toată Ungro Vlahiia” către cititori se face trimitere la învățura creștină și ca urmare găsește că este datoria sa față de Dumnezeu să le ofere credincioșilor o carte de

⁴⁶ BRV, I, p. 218.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 226.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 234.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Anton Goția, București, Editura Minerva, 1984, p. 7-10.

⁵¹ Eva Mârza, *op. cit.*, p. 65-66.

învățatură. Un motiv în plus pentru apariția acestei tipărituri în limba română este acela că toate popoarele citesc Sfânta Scriptură în limba lor proprie. În prefața adresată domnitorului și semnată de „Dositheu, den mila lui Dumnezeu patriarh Sfintei Cetăți Ierusalimului și a toată Palestina” se menționează că această carte este tradusă și tipărită „pentru mântuirea noroadelor și duhovnicească hrană a credincioșilor”⁵².

Pentru îndeplinirea aceluiași deziderat acționează și Radu Greceanu. El traduce cărți din limba greacă în limba română, și consideră tiparul drept un mijloc prin care se aduce „învățatură și știință în sufletele omenești”, devenind astfel folositor obștii. Concepțiile acestea le expune și în prefața cărții cu titlul *Pravoslavnică Mărturisire* (Buzău, 1691), unde precizează că a tradus și tipărit cartea pentru a fi „spre folosul de obște al nemului rumânescu”⁵³.

O altă carte tipărită de Radu Greceanu este *Slujbele S-tei Paraschiva – celei – noue și a S-tului Grigorie Decapoilitul* (București, grecește, 1692). În prefața lui Șerban Greceanu, adresată lui Constantin Vodă Brâncoveanu, se precizează faptul că acesta din urmă a tipărit și tipărește diferite cărți și în limba română și în greacă întrucât dorește „ca să se arate tuturor adevărul sciinței adevărate”. Cartea s-a tipărit de asemenea spre lauda sfinților și pentru slăvirea lui Dumnezeu și apoi s-a împărțit la toate mănăstirile și bisericile pentru slujbe.

O altă tipăritură apărută la București este *Evanghelie greco-română* (1693) în prefață vorbindu-se despre importanța de a avea o Evanghelie. Astfel, domnitorul „iubitiorul și oblăduitoriu a toată țara Ungrovlachii, Ioanu Constandinu Băsărabă Voevodu” a trimis Evanghelia tuturor „pravoslavnicilor”, tipărindu-o pentru „ca să se folosească toată besereca lui Hristos” de ea. Chiar dacă a mai fost tipărită o Evanghelie în românește înainte, el însuși tipărește acum o alta în grecește și românește, scopul mărturisit fiind acela de a preamări pe Dumnezeu și de a o da în dar la „pravoslavnici”.

În Țara Românească ia ființă o tipografie la Snagov, unde se tipărește *Orînduiala slujbei S-lor Constantin și Elena* (1696). În prefața, adresată „Blagocestivului, pre luminatului, înnălțatului și slăvitului Ioan Constantin Basarab Voevodu...Domn și oblăduitoriu a toată Țara Românească”, se precizează că în această tipografie nu s-a mai tipărit nimic înainte, iar motivul tipăririi ei este de a aduce laudă acestor sfinți (pentru care domnitorul a ridicat o biserică). Este menționat și un al doilea motiv: „pentru că iaste pârghă și roadă noao a meșteșugului tipografiei. Iar pârgha și roada ce de întâi mai cu voioase mâni știm că să priimește. Și destoinică iaste a să aduce aciastă roadă întâi spre milostivă cuprindere Brațului Măriei tale”. Se precizează, de asemenea, că Antim Ivireanul a fost dascălul tipografului, și în final apare semnătura acestui tipograf: „Al Măriei tale micu și plecat robu Mihai.”

Tot la Snagov Antim Ivireanul tipărește o *Gramatică slavonească* (1697), în prefața, intitulată „Precuvântare la gramatică” și semnată de „Antim tipograful”, precizându-se că nu a mai fost tipărită până atunci o astfel de carte. Se vorbește aici despre binefacerile limbii slavone și se menționează faptul că ar trebui să fie un prilej de mândrie pentru poporul român, care o folosește. Apariția unei astfel de cărți a fost impusă de necesitatea cunoașterii gramaticii unei limbi ce se utilizează în mod frecvent, și în special care nu este limba proprie poporului ce o vorbește, mai ales că domnitorul a înființat o școală pentru învățarea limbii slavonești.

Din conținutul tipăriturilor lui Antim Ivireanul se observă că acesta se ocupă de cărți folositoare sufletului, fapt ce demonstrează că „se integrează politica culturale a domnitorului Constantin Brâncoveanu, care avea ca scop unirea popoarelor aflate sub stăpânirea turcească în lupta pentru eliberarea lor”⁵⁴.

Tot în Țara Românească funcționează o tipografie și la Buzău, unde se tipărește *Mineiul* (1698) de către Episcopul Mitrofan. În prefața adresată „Pre blagocestivului, luminatului și înnălțatului Domnului și Oblăduitorului a toată Ungrovlachia Io. Constantin Băsărabă Voevoda” se precizează că a fost tipărită din pricina lipsei cărții bisericești și datorită faptului că nu exista o unitate a bisericii în

⁵² *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea sfântului Sinod, această ediție văzând acum, din nou lumina tiparului cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, p. XXXI.

⁵³ *BRV*, I, p. 323.

⁵⁴ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *op. cit.*, p. 64.

ceea ce privește tipicul slujbei, fiind doar scrieri de mână și în limba slavonă, pe care preoții și credincioșii nu le înțelegeau.

În paralel se tipăresc cărți și în Moldova, una dintre acestea fiind *Tâlcuirea Liturghiei* (Iași, 1697). În prefața adresată „pre luminatului și înălțatului și bunu credinciosului Domnu și Biruitoriu Țărâi Moldovei Ioan Antioh Constantin Voevoda” se precizează că respectiva carte se adresează tuturor, „ce să fie de obște tuturor”, domnitorul având grija tipăririi ei: „pentru lumina cunoștinții și a deșchideria ochilor niamului nostru ai pusu în tipografia Mării tale tâlcuireia svintei Lyturghii”. Este precizat de asemenea motivul tipăririi ei, și anume cunoașterea tainelor bisericii și ale Liturghiei de către toți credincioșii.

O lucrare originală de o mare importanță pentru cultura românească este cartea lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gâlciava înțeleptului cu lumia* (Iași, 1698). În finalul cărții se remarcă înștiințarea că a fost scrisă de către „Ioan Dimitrie Constantin Voevoda”, acesta fiind și cel care și-a susținut financiar tipărirea ei „pentru folosul pravoslvnicilor, și pentru vecinica pomenire Mării sale”⁵⁵.

În Transilvania se continuă munca de tipărire. O carte apărută aici la sfârșitul secolului al XVII-lea este *Chiriadromion* (Alba Iulia, 1699). În prefața acestuia se precizează că s-a tipărit „pentru folosulu și luminare nemului nostru Rumânesc”, fiind de foarte mare folos celor din Ardeal, care nu prea înțelegeau cuvântul Sfintei Evanghelii. În tipărirea acestei cărți Mihai Iștvanovici a fost susținut „moral și material de Constantin Brâncoveanu”, domnitorul Țării Românești, tipograful situându-se „printre acei intelectuali patrioți care au contribuit la unitatea națională a românilor prin mijlocirea cărții tipărite în limba română”⁵⁶. Traducerile românești din secolul al XVII-lea editate în oficina tipografică bălgrădeană, care urmăreau recrutarea românilor la calvinism, și-au atins în primul rând ținta pe plan cultural și lingvistic, răspândind un mesaj spiritual între români, acesta devenind apoi „unul din factorii hotărâtori, care au contribuit la întărirea limbii române literare în epoca Barocului și a Reformei”⁵⁷. Cărțile tipărite în tipografia bălgrădeană „nu i-au convertit pe români la calvinism”, circulația lor atât în Transilvania, cât și în Moldova și Muntenia având un aport deosebit în „unificarea limbii și formarea unei limbi literare românești”, tipografia românească de la Alba Iulia contribuind „prin experiența meșterilor săi la dezvoltarea tiparului în țară, făcând un pas hotărâtor de la meșteșug la industrie”⁵⁸.

Analizând motivațiile privitoare la tipărirea cărților românești din secolele XVI-XVII, așa cum sunt specificate în predosloviile lor, se observă că intenția era aceea de a oferi poporului, și nu doar clericilor, cărți de învățăminte religioase, care să contribuie la menținerea credinței maselor și la asigurarea unui climat onest, în care pornirile „instinctuale” să fie oprite de învățătura creștină și morală. Iese în evidență constanta preocupare a voievozilor și a înalților prelați de a asigura clericilor și credincioșilor cărți sfinte de învățătură. Lipsa lor sau existența în foarte puține exemplare era motivul pentru care se începea ampla muncă de traducere și apoi de tipărire a principalului instrument prin care se asigura culturalizarea. Și nu doar ridicarea nivelului de cultură era prioritar, ci și asigurarea unui fond de informații și învățături care să întărească credincioșii în fața „învățăturilor” sau „năvălirilor” străine. Apoi, în timp, prioritară devine dorința de a impune limba română ca limbă de cultură, în locul limbii slavone.

Procesul de pătrundere a limbii române ca limbă oficială scrisă și de înlocuire a limbii slavone a fost unul firesc, el evoluând treptat, de la tipărirea cărților bisericești înțelese de popor și tipărirea cărților bilingve adresate celor mai învățați, ajungându-se la cărți laice. Iar în cadrul acestui proces rolul lui Coresi a fost primordial⁵⁹. La dezvoltarea tiparului în limba română un rol semnificativ îl au limba și religia comună a românilor din toate provinciile românești⁶⁰. Necesitatea traducerii și tipăririi textelor în limba vorbită de popor a fost valabilă nu doar pentru Transilvania, ci și pentru întregul teritoriu românesc, dovadă fiind activitatea desfășurată de tipografiile în care se traduc spre a fi

⁵⁵ BRV, I, p. 364.

⁵⁶ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *op. cit.*, p. 47.

⁵⁷ Iacob Mârza, *art. cit.*, p. 526.

⁵⁸ Eva Mârza, *op. cit.*, p. 116.

⁵⁹ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *op. cit.*, p. 36.

⁶⁰ Eva Mârza, *op. cit.*, p. 15.

tipărite, mai ales începând din perioada coresiană, tot mai multe cărți din limbile slavă și greacă în limba română⁶¹.

Scopul principal al întregii activități de imprimare a cărților în limba română era cel de a ridica și lumina neamul românesc prin intermediul tiparului, iar acest „crez mărturisit” era scopul pe care toți cărturarii români implicați în această activitate doreau să-l slujească⁶². Cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea reprezintă pentru cultura românească biruința definitivă a limbii române, care înlocuiește slavona în cultură și pătrunde în biserică. Acest eveniment este strâns legat de apariția Umanismului, ce se dovedește eficient în sprijinirea idealului național, axat pe demonstrarea latinității și a unității de neam. Dacă la început, în țările noastre se tipăreau cărți de ritual în limba slavonă sau în limba română, cărți de legislație feudală sau scrieri de apologie a religiei, toate acestea fiind destinate clerului și boierimii, ca mijloc de instruire și lectură, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, nivelul preocupărilor culturale al tipăriturilor se ridică în mod considerabil⁶³. Ca dovadă, stau tipărituri precum *Cărare pre scurt* (Alba Iulia, 1685) sau *Bucoavna* (Alba Iulia, 1699), cărți care prin conținutul lor fac dovada faptului că se urmărește acum o instruire a tinerilor încă de la vârste fragede, tineri care vor deveni viitoarea generație culturalizată și motivată în a continua munca începută de dascălii și mentorii lor.

Așadar, principala motivație a autorilor predosloviilor, traducători, editori, tipografi este aceea de a scrie cărți pe înțelesul tuturor românilor. O altă justificare promovată în predosloviile tipăriturilor românești vechi este glorificarea originii latine a poporului român, care ducea la o altă tendință, aceea de afirmare a unității naționale a tuturor românilor, susținută în special de unitatea prin limbă. Apoi, valorificând acest concept, se ajunge la ideea folosirii unui aspect supradialectal și cultivat al limbii române, din care să lipsească formele regionale, implantându-se astfel germenii utilizării unei limbi literare unitare, care să fie folosită pe întregul teritoriu al țării, indiferent de regiunea căreia autorul îi aparține. Izbânda acestor idei va fi asigurată de frecvența circulație și răspândire a cărților, care va avea astfel un rol prioritar.

IULIANA WAINBERG-DRĂGHICIU

⁶¹ *Ibidem*, p. 48.

⁶² Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *op. cit.*, p. 134.

⁶³ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 78.